

Sanning och stil 2017: Dokument och nationalitet
[Ur inledningen]
Anna Jungstrand, Stockholms universitet

Välkomna!

Har den litterära sakprosan och den dokumentära litteraturen ett särskilt förhållande till olika aspekter av det nationella – till nationen som ämne, nationen som målgrupp, nationen som utgångspunkt? Och OM den har det, hur ser då förhållandet ut mellan sanningsanspråket, det estetiska uttrycket och den nationella särarten?

Först och främst vill jag säga att det här är inte några retoriska frågeställningar som bara är till för att motivera rubriken till den här sammankomsten och där alla forskare redan är överens om de grundläggande förutsättningarna. Det är verkligen de första trevande frågorna på ett inte särskilt väl upplyst fält som ligger mellan discipliner som litteraturvetenskap, journalistik och historia. För mig har därför det här seminariet lite funktionen av en workshop – vi har medvetet lagt in en hel del luft i programmet för diskussioner, och hoppas på att kunna hålla takhöjden i dessa.

När jag och Henrik [Berggren] började diskutera den här idén med ett tema om ”dokument och nationalitet” minns jag att jag satt i mitt lilla arbetsrum här på SU, sturrade in i bokhyllan och överfölls av en stor paradox: Där stod en och annan antologi om världslitteratur och globaliseringsfenomen i litteraturen från Goetes tidiga 1800-tal till våra dagar. Oavsett infallsvinkel och inbördes ganska skilda synsätt tycktes forskarna rörande ense om att litteraturen i stort förskjutits från fokus på nationen till ett mer globalt eller transnationellt fokus. Inte sällan med förklaringen att tekniken och marknadskrafterna skapat ett flöde i litteraturen som omförhandlat relationen mellan det lokala och det globala, mellan centrum och periferi, och därmed även författarsubjekten och bilden av läsaren. MEN bredvid de där antologierna stod också en hel rad med litteratur som på ett mycket konkret sätt signalerade det nationella – dels som ämne, men kanske framför allt som utgångspunkt: Den dokumentära litteraturen. Jag kunde plötsligt, och kan fortfarande, inte komma på ett enda exempel på ett reportage, dokumentärroman eller reseskildring som inte på ett mycket tydligt sätt uttalat och problematiserat det nationella som identitet eller erfarenhet!

Det här kanske inte är så konstigt alls. Jag vill inte få det att framstå som ett mysterium. Ganska snabbt förstår vi ju att den dokumentära litteraturen inte ens under de värsta modernistiska strömningarna kunde betrakta textens huvuduppgift vara en inre psykologisk verkligheten, textens rena flöde eller språkliga experiment – allt sådant som vrider blicken bort från det lokala och pekar mot det universella. Dokumentär litteratur har ett mer pragmatiskt

verklighetsanspråk, där verkligheten inte kan slingra sig undan den konkreta betydelsen av att vara fäst vid en geografisk och nationell punkt.

Vad som däremot är märkligt är att det finns så få undersökningar av vad det här egentligen betyder, och har betytt, för den här typen av litteratur som helhet. Vissa underkategorier är förstås mer belysa än andra – jag tänker på vittneslitteratur, och kanske främst på reselitteratur. Men även forskning om reselitteratur har länge, ända fram till 1980-talet egentligen, inte bedrivits i egen sak utan mest funnits med som ett bihang till historisk forskning eller som komplement till biografiskt intresserad litteraturforskning. Samma öde har gått flera andra dokumentära genrer till mötes i litteraturforskningen – exempelvis reportage och journalistisk litteratur. Sedan 80-90-talet har det däremot hänt mycket på reselitteraturfronten, och möjligen finns där verktyg som kan inspirera andra genretyper. Där finns metoder att undersöka spänningen mellan det ”egna” och det ”andra”, tankar om hur det globala skrivs fram via det lokala, och så vidare. Där väcks också frågor om de post- eller nykoloniala problem som uppstår i berättelserna om annanheten. Jag anar att vi kommer att få en inblick i några av dessa frågeställningarna under dagens forskarföreläsningar. Kanske kan vi våga hoppas på att de mer övergripande problemställningarna som finns i forskning av vissa sakprosa-genrer också kan spilla över lite på, och inspirera, samtalen om mindre utforskade genrer.

Alla de litterära reportage som jag arbetade med i min avhandling aktualiserade på olika sätt frågan om nationalitet och tillhörighet. I ”Slouching towards Bethlehem” hasar Joan Didion runt i 60-talets San Francisco och i det ödeland som den drogbejakande generationen förvandlat den amerikanska drömmen till i Haight-Ashbury. Som sitt främsta medel för att låta läsaren förstå hur nationen håller på att förlora en hel generation barn använder hon språket – den amerikanska engelskans slanguttryck, förfleckning och uppluckring av identitet eskalerar i takt med missbruket. Både ämnet för reportaget, och perspektivet på den egna nationens tillstånd, har genom det dokumentära anspråket en tämligen annorlunda relation till det lokala och nationella än litteraturen i övrigt.

Ett annat exempel är Ryszard Kapuscinski, som utgör en ganska stark kontrast till Didion, och som intressant nog beskrivits som ”världsreporter”. Under hela sin karriär flackade han runt jorden och rapporterade från krig och oroshärdar i Afrika, Syd- och Centralamerika. Kanske, tänker man, inkarnerar han reportagens ”global citizen”? Poängen med den här typen av omvärldsrapportering, precis som med reselitteraturen, är förstås att beskriva tämligen lokala fenomen och händelser. I flera intervjuer har Kapuscinski blivit frågad om varför han inte skriver om hemlandet Polen istället. Varje gång blev han lika upprörd – ”Men det är ju det jag gör hela tiden!” blev hans svar. Och vid närmare läsning av hans böcker är det många som funnit dem vara allegorier över den polska regimen och dess förtryckande strukturer. Även sådana poänger – om att den kommunistiska censuren i det här fallet påverkat det dokumentära syftet till att flytta in bland de litterära allusionerna – utmärker även de en koppling mellan stilen, dokumentet och den nationella förankringen. Men på ett

helt annat sätt än hos Joan Didion. Det ska bli mycket spännande att idag få diskutera fler infallsvinklar på detta i den litterära sakprosan.